

Milliyetçiliğin Toplumsal Cinsiyet ile İlişisine Dair Kuramsal Bir Bakış¹

Ceren AVCİL²

Öz

Milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet ile olan ilişkisi uzun yıllar boyunca üzerinde durulmayan bir konu olmuştur. Son dönemlerde özellikle milliyetçi proje ve uygulamaların kadın ve erkeği farklı şekilde konu edinmeleri, toplumsal cinsiyet alanındaki çalışmaların milliyetçilik ile birlikte ele alınmasını gündeme getirmiştir. Kadının söz konusu proje ve uygulamalarda yok sayılması kadın çalışmaları alanında yeni bir tartışma konusuna yol açmıştır. Özellikle millî kimlik inşa süreçlerinde kadının araçsallaştırılmasına yönelik politikalar milliyetçiliğin somut olarak ortaya konulduğu örnekler olarak değerlendirilmektedir. Kadının özel alan ve kamusal alandaki konumu milliyetçi politikalarda değişim ve dönüşüme uğramaktadır. Özellikle millî mücadele, savaş dönemlerinde kadın bedeni, vatan, namus, toprak parçası olarak kutsallaştırılırken bir yandan da annelik rolü ile aile içinde özel alanda konumlandırılmaktadır. Bu çalışmada milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki irdelenmektedir. İkincil verilerden yararlanılarak hazırlanan çalışmada öncelikle milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet tanımlamaları ve kuramlarına yönelik görüşler ele alınmıştır. Sonrasında milliyetçi söylem ve projeler bağlamında kadınların değişen rolleri ve kadınlara atfedilen roller feminist literatür kapsamında irdelenmiştir. Çalışmada, kadınların gönüllü ya da gönülsüz olarak, bilerek veya farkında olmadan milliyetçi projelerde yer aldığı, özellikle ulus inşa süreçlerinin yeniden üreticisi veya taşıyıcısı oldukları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, toplumsal cinsiyet, millî kimlik inşası, özel-kamusal alan.

¹ Bu çalışma, yazarın "The Transformation Of Religious, Ethnic, And Gender Identities Of Kurdish Women In Turkey: The Case Of Ağrı" isimli 2019 yılında tamamlanan doktora tezinin bir bölümünün genişletilmesiyle hazırlanmıştır.
² Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, cavcil@agri.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6301-515X.

A Theoretical View on the Relationship of Nationalism and Gender

Abstract

The relationship of nationalism with gender has been an issue that has not been emphasized for many years. Recently, nationalist projects and practices that especially dealt with men and women in different ways brought up the issue of gender studies with nationalism. Ignoring women in the abovementioned projects and practices caused the way for a new discussion in the field of women's studies. Policies regarding the instrumentalization of women, especially in the process of building national identity are considered as an example in which nationalism is put forward concretely. Women's position in the private and public spheres undergo change and transformation in nationalist policies. Especially in the times of war, while the female body is sanctified as homeland, honor, and a piece of land, it is positioned in the private area within the family with the role of motherhood. In this study, the relationship between gender and nationalism is examined. In the study, which was prepared by using secondary data, firstly, opinions on nationalism, and gender definitions and theories are discussed. Afterward, the changing roles of women and the roles attributed to women in the context of nationalist discourse and projects are examined within the context of feminist literature. In the study, it was concluded that women voluntarily or unwittingly participated in nationalist projects, knowingly or unwittingly, and that they were especially the reproducers or carriers of the nation-building processes.

Keywords: Nationalism, gender, national identity building, private and public sphere.

Extended Abstract

The relationship between nationalism and gender has become an important issue that social scientists have recently focused on. Although gender has been ignored in this relationship, it should be stated that gender has gained an important place in the achievements and visibility of nationalism. The issue has started to be addressed within the framework of critical approaches since the 1970s and 1980s with the fact that gender elements are more visible in nationalism projects and practices. Participating in women's national identity construction processes, especially in times of national struggle and war, the sanctification of the women's body as homeland, honor, and land is considered as the continuity of nationalism and the instrumentalization of women. Studies on the subject focus on the transformation of nationalism and women being a part of this transformation. Accordingly, the female body is built as the most important tool of the nation's survival, success, and belonging to the nation, and women become the bearers of these fictional roles. On the one hand, the woman transfers these roles to other women for generations, on the other hand, the private and public sphere in which the woman is located is shaped in this way. This study is important in terms of examining the relationship of nationalism with gender and pointing out

the deficiencies in the field. Therefore, the study is expected to contribute to the consideration of the gender dimension in nationalism studies. In the study, the literature on nationalism and gender concepts was researched, and firstly, the views of the authors who examined the primitive, modernist, and ethno-symbolic approaches, which are the theories of the emergence of nationalism, were included. Gellner, Hobsbawm, and Anderson's modernist views on the origins of nationalism, Smith's ethno-symbolist, and Geertz and Shils's primitive approaches do not reveal the relationship between nationalism and gender. No reference is made to the role of women in the formation of the nation as "existed from time immemorial", "imagined" and "invented". According to the literature on the concept of gender, gender refers to the state of inequality, hierarchy, and roles socially constructed between men and women due to biological differences. Feminism aims to eliminate this inequality. Studies dealing with nationalism and gender relation have started to increase recently. Referring to the roles of women in nation-building processes, Anthias and Yuval-Davis argue that, these roles take place in five different ways in their work *Women-Nation-State*. First of all, women are involved in the nationalization process as biological producers of members of ethnic communities. Second, women were given the role of reproducing the boundaries of ethnic and national groups. Third, women are involved in the process of nationalization, taking a central role in the ideological reproduction of the community and as the transmitter of culture. Fourth, women represent symbols at the center of ideological discourses used in the transformation, reproduction, and construction of ethnic and national categories. Finally, women take part in this process as participants in national, economic, political, and military struggles. In addition to the roles of women in the nationalization processes mentioned above, Walby, Nagel, Chatterjee, Najmabadi, Enloe, and Saigol have stated that women are also prioritized through militarization in nationalist movements. The position of women in the separation between private and public spaces is not independent of the construction of gender. It is an accepted view in feminist literature that, women are excluded from the public sphere and confined to the private sphere. Accordingly, the social contract is essentially a sexuality contract and this contract is associated only with the private sphere. Therefore, the social contract that changes shape with the marriage contract eliminates the relationship of the woman with the public sphere. In this study, which investigates the relationship between nationalism and gender; although the roles of women in nationalist projects are rendered invisible, it is concluded that nationalism uses women as a tool in different periods and processes. Women are part of this process, knowingly or unknowingly. Women, whether voluntarily or reluctantly, take part in nationalist projects, knowingly or unwittingly, and this has been going on for generations. Therefore, women are among the main actors of nation-building processes and they are in the position of biological and cultural reproducers or carriers of these processes. The distinction between public and private spaces is a part of these processes. The woman is passivated by associating it with the private area. In times of war and peace, women who are given the role of good mothers and good

wives to ensure the continuity of nationalist projects by associating them with homeland and land.

Giriş

Toplumsal cinsiyet kavramı, kadınlık ve erkeklik rollerinin toplumsal olarak inşa edildiği savı üzerine kuruludur. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren sosyal bilimlerde geniş yer kaplamaya başlayan kavram örtük biçimde var olan biyolojik determinizmin reddi anlamında kullanılmıştır (Scott, 2007: 3). Gündelik hayatta toplumsal cinsiyet kavramının kadın ve erkekleri sadece biyolojik farklılıklarından dolayı farklı konumlandırıldıkları da bilinen bir gerçektir.

Milliyetçilik modern ulus devletlerin ortaya çıkması ile farklı toplumsal ve siyasal taleplerin dile getirildiği bir ideoloji olarak yerini almış ve günümüzde de etkileri toplumun hemen hemen her kesiminde görülmektedir. Milliyetçiliğin yapısı itibarıyla geçmiş ve gelecekte beslenen fikir yapısı, birçok ideoloji ile birlikte ve yan yana durmasına neden olmaktadır. Bu durum, milliyetçilik kavramına yönelik tanımlamalar yapmayı zorlaştırdığı gibi ideolojinin hedef, öncelik ve stratejilerini belirleme imkânını da azaltmaktadır.

Milliyetçilik de toplumsal cinsiyet kavramı gibi 1980'lerden itibaren akademik çevrelerde üzerinde yoğun bir şekilde çalışılmaya başlayan bir konu haline gelmiştir. Bu alanda yapılan çalışmaların bir sonucu olarak milletlerin modernleşme öncesi dönemde var olduğunu, dahası milletlerin akrabalık ilişkilerinin doğal bir uzantısı olduğu savını ileri süren ilkçi (primordialist) görüşler zaman içinde etkisini kaybetmeye başlamışlardır. Buna karşılık son dönemlerde milletlerin modernitenin sonucu olarak ortaya çıktığını ifade eden çalışmalar ön plana çıkmaya başlamıştır (Kancı, 2015: 77-109).

Milliyetçilik yazınında toplumsal cinsiyetin göz ardı edildiği gerçeği özellikle kadın hareketlerinin yükselişe geçtiği 1970-1980'li yıllardan itibaren daha çok görünür hâle gelmiştir. Esasında kadın hareketlerinin yaşadığı dönüşümün de etkili olduğu bu süreçte kadınların milliyetçiliğin bir parçası olmakla birlikte milliyetçi uygulama ve söylemlerin taşıyıcısı olduğu görüşü hâkim olmaya başlamıştır. Her iki kavramın da dönemsel olarak meydana gelen olaylar ve gelişmeler ile birlikte içeriğinin değiştiği de gözlemlenmektedir.

Milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkide feminist literatür daha çok eleştirel bir şekilde gelişmiş (Altınay, 2016: 17), söz konusu literatür milliyetçiliğin söylemi ve yeniden inşasında kadının araçsallaştırılmasına ve bunun merkezi önemine odaklanarak ilerlemiştir (Tokdoğan, 2015: 111-140). Kadının özellikle millî kimlik inşa süreçlerinde ön planda tutularak milliyetçi projelerde yer alması ve yeni kadınlık tiplerinin tahayyül edilmesi, üzerinde durulan ana konulardandır. Kadınların savaş ve barış dönemlerinde iyi anne, iyi eş rollerinin yanında vatan ve toprak ile ilişkilendirilmesi milliyetçi projelerin sürekliliğini sağlamaktadır.

Milliyetçiliğin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşüm ile kadınların bu dönüşümün bir parçası olması esasen yaratılan bir durumdur. Kadın bedeni,

ulusun bekası, başarısı ve ulusa aidiyetin en önemli aracı olarak inşa edilmekte, kadın kurgusal olarak oluşturulan bu rollerin taşıyıcısı olmaktadır.

Milliyetçilik Kavramına Dair Kuramsal Çerçeve

Milliyetçilik, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren modern bir ideoloji biçimi olarak dünya sahnesine çıkmıştır. Günümüzde milliyetçiliğe yönelik tartışmalar, kendine özel koşullarda şekil almakta ve konjonktüre göre değişim göstermektedir. Milliyetçiliğin değişken yapıda olması, kendisine yönelik net tanımlamaların yapılmasını da zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla günümüzde milliyetçiliğe yönelik üzerinde uzlaşma sağlanmış bir tanım da bulunmamaktadır. Milliyetçilik içinde bulunduğu dönem ve koşullar itibarıyla içerik ve kullanım amacı değişen bir ideoloji niteliğindedir.

Smith'e göre (2013: 15), milliyetçilik kavramı üzerinde her ne kadar uzlaşılmış bir tanım olmasa da bu konuda uzlaşmaya varılmış nokta; milliyetçiliğin modern olduğu görüşüdür. Buna göre milliyetçilik ilk ortaya çıktığı anlam itibarıyla son yüzyılda değişerek şu an kullanılan anlamları kazanmıştır. Milliyetçiliğin öne çıkan anlam çeşitliliğinde milletlerin oluşma ya da gelişme süreci, bir millete ait olma duyarlılığı ya da bilinci, bir milletin dili ve sembellerle temsili, bir milleti temsil eden toplumsal ve siyasi hareket, hem genel hem de özel bir millet öğretisi ve/veya ideolojisi öne çıkan kullanımlardır.

Literatürde millet ve milliyetçilik üzerine yapılan tanımlamalar birbirini kapsayıcı ve tamamlar niteliktedir. Ulusu; ortak bir geçmiş tarafından biçimlendirildiklerine ve ortak bir kaderi paylaşmaya yazgılı olduklarına inanan insanlardan oluşan bir topluluk olarak tanımlayan yazarlar, milliyetçiliğin genel olarak topluluğun ortak bir dil çerçevesinde diğerlerinden farklı olma inancını besleyen ve topluluğun kendi kaderini tayin hakkı olduğu söylemini teşvik eden bir taahhüt olduğunu vurgularlar (Enloe, 2003: 79).

Milliyetçiliğe dair yapılan tanım ve açıklamalar milliyetçiliğin başka ideolojiler ile eklemlenebildiğini göstermektedir. Buna göre milliyetçiliğin her zaman bir söylem koalisyonu olduğu ve liberalizm, faşizm, muhafazakârlık vb. ideolojiler ile kolayca eklemlenmede zorluk yaşamadığı görülmektedir (Özkan Kerestecioğlu, 2016: 310).

Milliyetçilik tanımlamalarında öne çıkan önemli bir unsur, ulus veya ulusçuluğun kökenlerine dair tartışmadır. Öyle ki bu tartışmada Gellner, Hobsbawm, Smith ve Anderson'un çalışmaları farklı bakış açılarını ortaya koymaları bakımından önem taşımaktadır. Milliyetçilik kuramları tartışmalarında temel olarak ilkçi, modernist ve etno-sembolcü yaklaşımlar merkeze oturmaktadır ve görüşlerin önemli bir kısmı milliyetçiliğin kökenlerini irdelemeye dayanır. İlkçi yaklaşım, milletleri doğal ya da eski çağlardan beri var olan yapılar olarak ele alırken, modernist yaklaşıma göre milletler ve milliyetçilik kapitalizm,

sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkar. Son olarak etno-sembolcü yaklaşım, milliyetçilik çözümlemelerinde etnik geçmişe ve kültüre ağırlık veren kuramcılarını nitelemek için kullanılır (Özkırımlı, 2016: 74-229).

Gellner, 1983 yılında yayınlanan *Uluslar ve Ulusçuluk* adlı kitabında milliyetçiliğin kökenlerine dair görüşlerini ortaya koyar. Ulusların ve ulusçuluğun doğal olmadığını ve sanayileşme sonucu ortaya çıktığını belirten Gellner, ulusçuluk ile sanayileşme arasında ciddi bir bağ olduğunu savunur (Gellner, 2013: 29). Gellner'e göre geleneksel tarım toplumlarında devlet ile toplum arasındaki ilişkiler en az seviyede olduğu için buradaki ilişki yapısı kültürel çokluğa dayanır, oysaki sanayi toplumlarında sürekli büyüyebilmek için kültürel homojenliğe ihtiyaç duyulmaktadır (Özkan Kerestecioğlu, 2016: 313). Gellner esasında milliyetçiliğin milletleri yarattığını, milletlerin milliyetçiliği yaratmadığını ifade eder. Kuramında yüksek kültürü baz alan Gellner, milliyetçiliğin bu üst kültürün bir alt kültüre empoze edilmesi ile anonim bir toplumun oluşturabileceğini ifade eder (Gellner, 2013: 28-38).

Hobsbawm, Gellner gibi milliyetçiliğin kökenlerine dair modernist akımı temsil etmektedir. Milliyetçiliği politik birim ile millî birimin uyumluluğunu öngören bir ilke olarak tanımlayan Hobsbawm, milletin ise modern devlet ve millî devlet ile ilişkilendirildiği sürece toplumsal bir birim olarak bir anlam ifade edeceğini vurgular. Ayrıca Hobsbawm ve Gellner milliyetçiliğin kökeni konusunda aynı fikirdedir: Milliyetçilik milletlerden önce gelir ve milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz (Hobsbawm, 1995: 23-24). Öte yandan Hobsbawm milletlerin icat edilmiş geleneklere çok şey borçlu olduğunu ifade eder. Buna göre milletler yönetici elitlerin siyasi çıkarlarına hizmet etmelerini sağlamak üzere enerjilerinin belli amaçlar doğrultusunda kanalize edildiği toplum mühendisliği ürünüdürler ve bu yönüyle de icat edilmişlerdir (Smith: 2013: 73).

Milliyetçiliğin kökenlerine dair diğer önemli bir çalışma, 1983 yılında Benedict Anderson tarafından yazılan *Hayali Cemaatler* çalışmasıdır. Anderson, Gellner ve Hobsbawm gibi milliyetçiliğin kökenlerine dair modern düşünceleri savunmakla birlikte ulusun hayal edildiğini ifade eder: Ulus hayal edilmiş bir topluluktur ve egemenlik ve sınırlılıkları da kendisine içkin olacak şekilde hayal edilmiştir. Anderson kuramında milliyetçiliğin üç niteliğine vurgu yapar. Ulus hayal edilmiştir çünkü birbirini hiç tanımayan ve bir araya gelmeyen topluluklar ve üyeler yine de birbirlerinin zihinlerinde hayal edilmektedir. Ulus sınırlı olarak hayal edilir çünkü milyarlarca insanın dâhil olduğu uluslar olsa dahi sınırlı bir sonları vardır. Ulus egemen olarak hayal edilmiştir, çünkü Aydınlanma fikri ile meşruiyeti sorgulanan hanedanlık ve çoğul dinlerin yapısı sorgulanmaya başlamıştır. Son olarak ulus bir cemaat olarak hayal edilmiştir çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri yatay ve dikey olarak iç içe geçmiş durumdadır (Anderson, 2015: 20-22).

Gellner, Hobsbawm ve Anderson'un modernist görüşlerine karşın etno-sembolcü yaklaşımı benimseyen yazarlar da millet ve milliyetçiliğin kökenlerine dair farklı görüşleri dile getirmektedirler. Etno-sembolcü yaklaşımı savunanlar milliyetçilik çözümlerinde etnik geçmişe ve kültüre ağırlık verirler (Özkırımlı, 2016: 74-229). Etno-sembolcü düşüncenin öncülerinden olan Smith modernist düşünürler ile benzer ve farklı görüşte olduğu konulara değinir. Buna göre etno-sembolcüler milletlerin sanayileşme, kapitalizm süreçlerinde ortaya çıktığı, aktif ve amaçlı sosyolojik topluluklar olduğu görüşünü savunan modernistler ile aynı fikirdedirler. Ancak etno-sembolcüler milletlerin kökeni ve milletlerin oluşum süreçlerinin dönemselleştirilmesi konularında modernistlerden ayrılmaktadırlar. Etno-sembolcüler millet oluşumunda etnik kökenin ve cemaatlerin varlığını önemli görmekteyiz (Smith, 2017: 13-36).

Millet ve milliyetçiliğin kökenleri konusunda ilkçi (primordialism) yaklaşımda ise milletlerin ezelden beri var olduğuna inanılır. Buna göre milliyetçilik ideolojisi ve hareketi yakın tarihli ve yeni olabilirdi ancak milletler genişletilmiş akrabalık formları olarak görülüyordu, dolayısıyla evrenseldi ve aile kavramı kadar eskiydi (Smith, 2017: 20). İlkçi yaklaşımın öne çıkan düşünürlerinden olan Geertz ve Shils'in çalışmalarında eskilci, sosyo-biyolog ve kültürel öğeler ön plana çıkmaktadır. Eskilci görüş, milletlerin eski çağlardan beri var olduğunu ve günümüze kadar fazla değişmeden geldiğini savunur. Sosyo-biyolog görüş, milletlerin etnik kökenindeki bağları genetik özellikler ve içgüdülerde arar. Son olarak kültürel yaklaşım bireyleri ya da etnik topluluğu birbirine bağlayan dil, din ve ortak geçmiş gibi öğelere duyulan inanç üzerinde durur (Özkırımlı, 2016: 79-101).

Milliyetçiliğin kökenlerine dair yukarıda özetlenen kuramların hiçbirinde toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik ilişkisine dair bir analiz yer almamaktadır. Dolayısıyla söz konusu çalışmalarda toplumsal cinsiyetin analizlerde eksik bırakıldığı değerlendirilmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Toplumsal cinsiyet (gender) kavramı, sosyal bilimler alanında üzerinde epeydir tartışılan bir kavram haline gelmiştir. Kavramın özellikle 1970'lerden itibaren etkisi hızla artan kadın hareketleri ile daha görünür hale geldiği söylenebilir. Üzerinde çeşitli tanımlamalar yapılmakla birlikte kavram en yalın hali ile "Toplumsal cinsiyet sadece cinsiyet farklılığını belirtmekle kalmaz aynı zamanda cinsler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini de belirtir" şeklinde ifade edilebilir (Berktaş, 2016: 16).

Cinsiyet (sex) kadın ve erkeklerin biyolojik olarak farklılıklarına odaklanır. Toplumsal cinsiyet ise bu biyolojik farklılığın toplumsal olarak kadın ve erkeklere biçtiği eşitsiz konum ve rolleri ifade eder. Nitekim feminizm kadın ve erkeğin eşitliği kuramına dayanan ve kadın-erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi

amaçlayan siyasal bir akım olarak karşımıza çıkmaktadır (Arat, 2017: 29). Temelde kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin nedenlerini, kökenlerini ve inşa biçimlerini ortadan kaldırmayı amaçlayan feminizm, tarihsel süreç içerisinde kadın sorununun varlığını daha görünür hâle getirmiştir.

Cinsiyeti toplumsal olarak inşa eden, bu süreci besleyip devam ettiren unsurlar genel olarak iki ayrı boyutta yer alan düşünce yapılarıyla ilgilidir. Bu düşünce yapılarından ilki cinsiyete yönelik önyargılar, davranışlar, tutumlar, tepkiler ve cinsler arasındaki farka ilişkin inançları içerir. Diğeri ise “ideal” olarak tasavvur edilen erkek ve kadında bulunması gereken farklılıklar ile ilgilidir (Vatandaş, 2007: 29-56).

Toplumsal cinsiyetin inşa edildiği gerçeğini ve rollerin hiyerarşik düzenini ortaya koymaya çalışan ikinci dalga feminizm, bu hiyerarşinin kadın-erkek arasında iktidar-egemenlik ilişkisi yarattığını, kadınların içinde buldukları bu durumun doğal olmadığını ve değiştirilebilir olduğunu, hatta değiştirilmesi gerektiğini savunur (Çakır, 2016: 415-416). Tekeli, (2017: 131-140) feminizmi tanımlarken kadınlara dünyayı erkekler gibi değil, kendi bakış açılarıyla bakma ve anlamaya yönelik bir akım olduğunu ifade eder. Erkeklerin kadınlara yüklediği iyi anne, iyi eş, güzel kadın bakış açısının kadınlar tarafından istendiği kuşkulu bir durumdur. Kadınlar erkekler tarafından verili kabul edilen bu durumu değiştirebilmelidir. Feminizm tam da bu noktada kadınların kendilerini özgürce ifade edebilmelerini, onlar için insanca bir yaşam biçimini ortaya koymayı amaçlar. Connell (2017: 207-208) ise toplumsal cinsiyeti insanların eril ve dişil olarak, üremeye dayalı bölünmesi kapsamında veya bu bölünmeyle bağlantılı olarak örgütlenmiş pratik olarak tanımlar.

Feminizm ve toplumsal cinsiyet tanımlamaları kadının erkek karşısındaki ikincil konumunu sorgulamaktadır. Kadının erkek karşısındaki önemsiz ve ikincil konumu, kadının öteki olarak kurgulanmasının önünü açmaktadır. Simone de Beauvoir, kadının tarihsel süreçte erkeğin ötekisi olduğunu şu şekilde dile getirmektedir: “...insanlık erildir ve erkek kadını kendisi için değil, erkeğe göre tanımlar; kadın özerk bir varlık olarak görülmez... Erkek kadına referansla değil, kadın erkeğe referansla tanımlanır ve farklılaştırılır. Kadın rastlantısal olandır, özsel olana karşı özsel olmayandır. Erkek öznedir (ben), mutlak olandır, kadın ise öteki cins”tir (Beauvoir, 1993: 17).

Kadın ve erkekler arasındaki iktidar ilişkisi gündelik hayatın yeniden düzenlenmesinde de etkin rol oynar. Feminizm kadın-erkek ilişkilerini aile, eğitim, siyasal hayat, tarih, kültür ve iş hayatı alanlarında sorgular (Çaha, 2017: 43). Bu sorgulamada erkek egemenliğinin baskın olduğu, hatta erkeğin kadına her alanda tahakküm kuracağı algısı toplumsal olarak içselleştirilmiş hâle gelebilmektedir. Toplumsal dünya, bedeni cinsiyetlendirilmiş bir gerçeklik ve cinsiyetlendirici görüş ve bölünme esaslarının taşıyıcısı olarak inşa eder. Alginın bu bedenselleşmiş toplumsal programı, dünyadaki her şeye, en başta da bedeninin kendisine, onun biyolojik gerçekliğine uygulanır: erkeklerin kadınların üzerindeki

keyfi tahakküm ilişkisine kök salmış mitsel bir dünya görüşünün esaslarına uygun olarak biyolojik cinsler arasındaki farklılıkları inşa eden bu programdır ve bu tahakküm ilişkisinin kendisi de işbölümü vasıtasıyla toplumsal düzenin gerçekliğine kazanmış durumdadır (Bourdieu, 2016: 22-23). Bourdieu'nun işaret ettiği cinsler arasında farklılıkları inşa eden programın kadın-erkek arasındaki biyolojik farklılığı bir toplumsal farklılığa dönüştürerek eşitsizliği ve erkek egemenliğini meşru sayması gerçeği uygarlık kadar eskidir (Berktaş, 1998: 153).

Kadın hareketlerinin ortaya çıkış gerekçelerine bakıldığında kadının konumunun erkek tarafından belirlenen niteliğinin ön planda olduğu görülmektedir. Tarihsel olarak kadınların eşitlik ve özgürlük taleplerinin dillendirilmesi ile ivme kazanan hareket, feminizm ile eksiksiz yurttaşlık hakları ve kadınların yoksullaşmasına karşı korumacı, kadın cinsini kollayıcı nitelikte tedbirler çerçevesinde oluşturulup ortaya atılmıştır (Çakır, 2016: 55; Durakbaşı, 2017: 53). Dolayısıyla feminizm kadının konumunun öteki olarak nitelendirilmesinin ortadan kaldırılması ve erkek karşısında eşitliğin hâkim olduğu bir konumu sağlamayı amaçlar.

Kadın ve erkek arasındaki eşitsiz konumun ele alındığı kavramlardan biri de patriyarkadır. Patriyarka temel olarak erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurduğu, onları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar sistemi olarak tanımlanmaktadır (Walby, 2016: 38-39). Walby, patriyarkanın varlığını özel alan ve kamusal alan olmak üzere iki şekilde irdelemektedir. Özel alandaki patrikarya dışlayıcı iken kamusal alandaki patriyarka ayrımcı niteliktedir. Özel patriyarka, egemenliği altında bulunan kadını daha çok ev içinde doğrudan veya kişisel olarak denetler, kamusal patriyarka ise ev dışında hâkim olmakla birlikte kadının ezilmişliğinin devam ettirildiği alandır (Walby, 2016: 276-278).

Feminizmin toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkeklik durumunu sorgulamaya ve değiştirmeye yönelik tanımlamaları birbirinden farklı olmakla birlikte hemen hemen tüm tanımlarda ortak olan özellikler mevcuttur. Öncelikle feminizm, kadın ve erkek arasındaki ilişkilerde kadını erkeğe bağımlı kılan yapının değiştirilmesi gerektiğini savunur. Dahası feminizm toplumda olağan, normal sayılan toplumsal rolleri sorgular. Sadece düşünceden ibaret olmayan feminizm, kadın ve erkek olarak toplumun tüm bireylerinin eşit bir yaşam sürdürebilmelerine olanak sağlayabilmeleri için kadın-erkek arasındaki ilişkilerin dönüştürülmesi gerektiğini savunur. Feminizm bu yönüyle politik pratiği olan bir düşünceler dizisidir. Bu politik pratikler kadınların ev içi hayatının kendi denetiminde olmasından kadının yurttaşlık, ekonomik ve politik hayatının örgütlülüğüne kadar geniş bir alanı kapsar. Feminizm kadın ve erkekler arasındaki ilişkinin değişmesi gerektiğini ileri sürerken daima bir direniş ile karşılaşır ancak bu direniş değiştirilebilir niteliktedir. Feminizmin kadın ve erkek arasındaki ilişkinin değiştirilmesi gerektiği düşüncesi objektif, nesnel bilgilerden yola çıkılarak dile getirilmez. Feminizm en başından cinsiyetler arasındaki eşitsiz konumun kadının aleyhine olduğu bilgisini kabul eder, ancak bu bilginin tarafsız

olmaması kullanılmayacağı anlamına gelmez. Söz konusu sorgulama, verili olan bilginin nasıl bilindiği ve bazı bilgilerin neden diğerlerine oranla daha fazla geçerli olduğuna yöneliktir (Ramazanoğlu, 1998: 26-27).

Milliyetçiliğin Toplumsal Cinsiyet İle İlişkisi

Milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet ile olan ilişkisi zorlu ve karmaşıktır. Modern ulus devletlerin ortaya çıkma süreci ve sonrasında kadınların rolü literatürde epeyce tartışılmaktadır. Önceki bölümde tartışıldığı üzere ulus ister doğal olarak; ister hayal edilerek, ister icat edilerek oluşturulsun, kadının bu sürece ne şekilde dâhil olduğu her topluma göre farklılık göstermektedir. Ancak uluslaşma süreçlerinde kadın hakları ve cinsiyet eşitliğinin ne ölçüde yeni ulus tarafından önemsendiği, dikkate alındığı veya bu taleplerin ne derecede meşru görüldüğü her toplumda da belirleyici bir unsur olmaktadır (Sancar: 2017: 60). Dolayısıyla ulus inşasında kadınların bu süreçte ne derece etkin olabildikleri kadar ne tür kazanımlar elde ettikleri de önem kazanmaktadır.

Son dönemlerde milliyetçilik çalışmalarında, toplumsal cinsiyetin milliyetçilik ile ilişkisi bağlamında çalışmalar nitelik ve nicelik olarak artmakla birlikte bu çalışmalarda toplumsal cinsiyetin milliyetçilik ile olan ilişkisi göz ardı edilerek tanımlamalarda toplumsal cinsiyet unsuru eksik bırakılmıştır (Avcil, 2019: 27). Milliyetçilik çalışmalarına toplumsal cinsiyetin nasıl eklemeli olduğu ya da neyin sebep olduğuna dair Sirman şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Toplumsal cinsiyet sorunsalının milliyetçiliğe de el atması, kadınların önce siyasete, özellikle de devlet ve toplum ilişkilerindeki konumlarını sorgulamaları ile başlamıştır. Bu sorgulamanın en önemli sebebi ise kadınların ikincil konumunun yeniden üretim mekanizması içinde devlet rolünün bu alanları da kapsayacak şekilde genişlemesidir (Sirman, 2017: 229).

Kadınların toplumsal yeniden üretim mekanizması kapsamında rollerinin tartışılmasına dile getirilen görüşler modern devletlerin kadının araçsallaştırdığı tezini ön plana çıkarır. Nitekim kadınlardan tehlike anında veya ihtiyaç duyulduğunda cephede, işgücünden yararlanılmakta, ancak söz konusu durumlar ortadan kalkınca kadın yine ev içinde kendine biçilen rollere bürünmektedirler (Kandiyoti, 2015: 162-163). Bu noktada kadınların ulus inşası ve bu süreçte uygulanan politikadaki rolüne dair Nira Yuval-Davis ve Floya Anthias tarafından yapılan çalışmalar yol gösterici olmaktadır.

Nira Yuval-Davis, 1997 yılında yayınladığı Cinsiyet ve Millet adlı çalışmasında kadınların millî ve etnik süreçleri farklı etkiledikleri ve bu süreçlerden etkilendiğini belirtmektedir. Yuval-Davis, toplumun inşasında kadınların biyolojik yeniden üretim ve kültürel yeniden üretim aracı olmaları hususlarına değinir. Kadınlar annelik rolü ile toplumun biyolojik olarak çoğalması işlevini yerine getirirken bir yandan da toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bir nesilden bir sonraki nesile aktarıcı konumundadır. Biyolojik yeniden üretimde çocukların

yeme-içme, uyku ve oyun alışkanlıkları ve düzenlerini içermesi bakımında yuva kurgusu bu noktada önem taşımaktadır. Bu süreçte kadınlar topluluğun kimlik ve şerefının hem bireysel hem de kolektif olarak sembolik taşıyıcı olma şeklinde kurgulanmaktadır (Yuval-Davis, 2016: 90-94).

Anthias ve Yuval-Davis, *Women-Nation-State* adlı çalışmalarında kadınların uluslaşma sürecine dâhil olmalarının beş farklı yoldan gerçekleştiğini dile getirirler. Öncelikle kadınlar etnik toplulukların mensuplarının biyolojik üreticileri olarak bu sürece dâhil olurlar. İkinci olarak kadınlara etnik ve ulusal grupların sınırlarının yeniden üreticileri olma rolü verilmiştir. Üçüncü olarak kadınlar topluluğun ideolojik yeniden-üretiminde merkezi bir rol alarak ve kültürün aktarıcısı olarak uluslaşma sürecine dâhil olurlar. Dördüncü olarak kadınlar etnik ve ulusal kategorilerin dönüşümü, yeniden üretimi ve inşasında kullanılan ideolojik söylemlerin merkezinde yer alan sembollerini temsil ederler. Son olarak kadınlar ulusal, ekonomik, politik ve askeri mücadelelerde katılımcı olarak bu sürecin içerisinde yer alırlar (Walby, 2016: 35-63). Anthias ve Yuval-Davis'in kadınların yukarıda ifade edilen yollardan uluslaşma sürecine dâhil olmalarında hem biyolojik hem kültürel taşıyıcı olma rolleri bir kez daha vurgulanmaktadır. Kadınlar bu sürecin bilerek ve bilmeyerek, gönüllü veya istemeyerek birer parçası hâline gelmektedirler.

Kadının ulusun yeniden üretimi ve devamını sağlayıcılığı rolü milliyetçiliği beslemesi bakımından önemlidir. Ancak kadına atfedilen roller feminizmin bağımsızlığına engel teşkil etmektedir. Kadın bir yandan annelik, savaşçı, işçi, eğitimci rolleri ile milliyetçi hareketlerin temel aktörü hâline gelirken bir yandan da kültürel sınırlamalar çerçevesinde kendisini ifade etmeye zorlanmaktadır (Kandiyoti, 2015: 169).

Nitekim yeni kurulan devletler uluslaşma süreçlerinde kadına ayrı bir önem vermişlerdir. Ulus devletlerin modernist bir bakış açısıyla homojen toplum oluşturma çabalarında kadın militan, savaşçı, anne, kardeş vb. rollere bürünmüştür. Kadına söz konusu dönemlerde verilen roller, kadına has bir kamusal yaratmış ancak çoğu kazanım geçici nitelikte olmuştur. Söz konusu kazanımlar olağan süreçlere dönüldüğünde ya ortadan kalkmış ya da geri alınmıştır. Dolayısıyla ulus-devlet oluşum sürecinde milliyetçi modernleşmeci siyasal programların feminizm ile olan ilişkilerinde modern cinsiyet rejimlerinde farklı bağlamlar çerçevesinde değişiklikler olduğu görülmektedir (Sancar, 2017: 58).

Kadınların milliyetçilik program ve projelerindeki rollerine ilişkin Anthias ve Yuval-Davis'in görüşlerine katılmakla birlikte Walby, Nagel, Chatterjee, Najmabadi, Enloe ve Saigol fikirlerini farklı bakış açıları ile dile getirirler. Milliyetçi hareketlerin genel olarak militarizasyon aracılığıyla kadınları ön planda tuttıkları yazarlar tarafından kabul edilen bir görüştür.

Walby, Anthias ve Yuval-Davis'in kadınların biyolojik ve kültürel yeniden üretim aracı olma rollerini kabul etmekle birlikte uluslaşma sürecinde kadın ve erkeklerin bu projelerde yer alma ve etkileme ya da etkilenme boyutlarının farklı olduğunu ileri sürer (Walby, 2016: 35-63).

Nagel, milliyetçilik ile militarizasyon arasındaki ilişkiye odaklanır. Nagel'e göre ordu gibi çoğu devlet kurumuna geçmişte ve günümüzde erkekler hâkim olmuştur, bu nedenle de hegemonik erkeklik kültürü ile ideolojisinin hegemonik milliyetçilik kültürü ve ideolojisi ile el ele gitmesi şaşırtıcı değildir. Nagel, erkeklik ile milliyetçiliğin birbirine çok iyi eklenilebildiğini ve ulus-devletin esas olarak erkek bir kurum olduğunu vurgular. Nagel, erkeklik ile milliyetçilik arasındaki bu hegemonik bağın sadece erkeklerin değil, kadınların da zihin ve yüreklerine damga vurduğunu belirtir (Nagel, 2016: 65-94).

Chatterjee, Hindistan örneği üzerinde durarak kadın ve ailenin milliyetçi söylemdeki rolüne işaret eder. Hindistan'da ortaya çıkan toplumsal yapıyı orta sınıf olarak tanımlayan Chatterjee, kamusal alanın sömürge sonrası toplumlarda başka bir sömürgeci devletin hâkimiyetinde kadın ve ailenin milliyetçi söylemde önem kazandığını vurgular. Hindistan'daki kültürel yapıyı iki arada kalma durumu olarak nitelendiren yazar, bu durumun Hintlilik, Hint kadını ve ailesi kalıplarını oluşturarak yeni kültürel söylemin esasında erkeklerin iktidar talepleri olduğunu söyler (Sirman, 2017: 232-233).

Najmabadi, milliyetçilik ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkide namus kavramı üzerinde durur. İran modernitesinde vatan, millet ve namus kavramlarının cinsiyetlendirildiğini ifade eden Najmabadi, milletin büyük ölçüde erkek kardeşler birliği olduğunu savunur. Ulusun erkek, vatanın kadın olarak tahayyül edilmesi arasındaki sıkı bağda namus kavramı kritik önem taşımaktadır. Kadının iffeti ile İran'ın bütünlüğü arasında kurgulanan namus, hem kadının hem İran'ın korunması görevi olarak erkekler tarafından üstlenilmiştir. Kadın bedeninin bir coğrafi sınır metaforu şeklinde tahayyül edilmesi, erkeğe hem vatanı koruma hem de namusunu koruma görevi vermektedir. Erkeğin vatan toprağının kaybını önleyememesi, sevdiği kadının namusunu koruyamadığı zaman yaşayacağı utanç duygusunu yaratacaktır. Najmabadi kadın bedeninin namus ve vatan kavramları dışında anne kavramı ile metaforlaştırılmasına da değinir: Anne olarak vatan. Vatan hem sevilen kadın hem de anneydi. Kadınlara vatan ve anne rollerinin verilmesi, onları erkeklerin koruması altına koyarak yeni kadınlık ve erkekliklerin doğmasına yol açmıştır (Najmabadi, 1997: 442-467).

Enloe, milliyetçi hareketlerin militarizasyonu sürecini genellikle erkeklige imtiyaz tanınan yeniden toplumsal inşa süreci olarak tanımlar. Milliyetçi kadınların bu sürece katılımlarının bir zorunluluk haline geldiğini ifade eden Enloe, kadınların bu alanda yeni siyasal beceriler kazanabildiğini ve sürecin bu şekilde değerli hale geldiğini vurgular. Milliyetçiliğin militarizasyonu ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiye değinen Enloe, ulusun kuruculuğu söz konusu

olduğunda bu sürecin kadın ve erkekler için farklı işlediğini söyler (Enloe, 2016: 203-226).

Milliyetçilik ile toplumsal cinsiyet ilişkisinde kamusal alan ve özel alan ayrımı öne çıkan diğer bir tartışma konusudur. Feminist literatürde öne çıkan hâkim görüş, kamusal alanın kadını dışladığı, özel alanın ise kadına has olduğu görüşüdür. Dahası, cinsiyet eşitliği savaşımının kamusal ayrımcılıktan ev içi iş bölümüne ve kadınların özel alanda değersiz görülmesi feministlerin hemfikir olduğu konudur (Kymlicka, 2016: 521-594). Pateman, toplum sözleşmesini cinsellik sözleşmesi olarak tanımlar. Buna göre siyaset teorisyenlerinin toplumsal sözleşme olarak adlandırdıkları esasında toplumsal olduğu kadar cinsel bir sözleşmedir. Bu sözleşmede erkeklerin kadınlar üzerinde sınırsız cinsel özgürlüğü ve tabiiyeti söz konusudur. Cinsellik sözleşmesinin yerini evlilik sözleşmesinin alması ile özel alan-kamusal alan yeniden şekillenmektedir. Cinsellik sözleşmesi sadece özel alan ile ilişkilendirilmekte, kamusal alanın söz konusu ataerki ile hiç bağlantısının olmadığı görünümü yaratılmaktadır. Oysaki sivil toplumu oluşturan özel alan ve kamusal alan birbirinden ayrı olmakla birlikte birbirinden de ayrılamaz (Pateman, 2017: 15-38).

Sonuç

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklerin biyolojik farklılıklar dışında kadın ve erkek arasındaki ilişkinin toplumsal olarak inşa edildiğini savunur. Kadın ve erkek arasındaki eşitsiz konumu yaratan bu roller sonradan ve yapay olarak oluşturulmakta ve her toplumda farklı şekilde yorumlanmaktadır. Toplumsal olarak inşa edilen roller farklı kadınlık ve erkeklik durum ve statülerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Toplumsal cinsiyet kavramı uzun zamandır milliyetçilik literatüründe göz ardı edilmiş olmasına rağmen son dönemlerde yapılan çalışmalarda ön plana çıkmaya başlamıştır. Milliyetçilik ve toplumsal cinsiyeti içeren çalışmalarda kadınların özellikle ulus inşa süreçlerinde büründükleri roller ve katkıları üzerinde durulmaktadır.

Ulusal kimlik inşasında milliyetçilik ideolojisinin başarılı olabilmesi de birtakım kuram ve araçların hayata geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bu süreçte kadınların rolü ulus inşasında önemli birleştirici güç olarak tasarlanmaktadır. Kadının cephe arkasında anne, sevgili, kardeş ve eş rolünün yanında erkeği cepheye hazırlayan rolü de pekiştirilmektedir. İdeal kadınlık ve erkeklik rollerinin yeniden tanımlandığı bu süreçte kadının milliyetçilik ideolojisinin yeniden üretim mekanizması olduğu gerçeği kabul gören bir anlayıştır. Kadının özel alan ve kamusal alandaki rollerinin yeniden tanımlanması millî kimliğin oluşum sürecinde sık sık başvurulan bir yöntem olmuştur. Dolayısıyla millî kimlik inşa süreci kadından bağımsız olarak değil, tam tersine kadın ve rollerinin merkeze alınarak

ilerlediği bir süreçtir. Kadın bedeni annelik, eş ve vatan ile eş görülerek milliyetçi söylemlerin kutsallaştırılmasının aracı olmaktadır.

Milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet ilişkisinde kadın araç olarak ön plana çıkmakta, pasif bir öge olarak konumlandırılmaktadır. Bu ilişki biçimi bir yandan kadın-erkek arasındaki eşitsiz konumu derinleştirmekte, bir yandan da kadına toplumsal olarak atfedilen rollerin yapay bir biçimde kuşaklararası aktarımını gündeme getirmektedir. Dolayısıyla milliyetçiliğin “icat edilen” veya “hayal edilen” olması, kadınlık hallerinin milliyetçilik referansı ile şekillendirmesine engel teşkil etmemektedir.

Milliyetçiliği ele alan çalışmalarda kadının süreçteki rolü görmezden gelinmekte, kadın milliyetçi projelerin başarıya ulaşmasında araç olarak kullanılmakta, sonrasında eski konumuna geri dönmektedir. Oysaki toplumsal cinsiyet çalışmalarında kadının milliyetçiliğin inşası ve işlevselliğindeki rolü ön planda tutulmaktadır. Dolayısıyla milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkide kadının konumunun önemi ve rolünün de ele alındığı çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet ilişkisine yönelik kavramlar ve tartışmalar ele alınmıştır. Milliyetçi projeler kadınlara iyi eş, iyi anne, vatan, sevgili rollerinin verilmesini ve kadının özel ve kamusal alanlardaki konumlarının yeniden tanımlanmasını gündeme getirmektedir. Kadınlar tüm bu süreçlerde gönüllü yahut gönülsüz olarak toplumsal cinsiyet kodlamalarının biyolojik ve kültürel yeniden üreticisi veya taşıyıcısı konumundadırlar.

Kaynakça

- Altınay, A.G. (2016). Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm. İçinde Ayşe Gül Altınay (Der.) Vatan Millet Kadınlar (s.17), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, B. (2015). Hayali Cemaatler. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Arat, N. (2017). Feminizmin ABC'si. İstanbul: Say Yayınları.
- Avcil, C. (2019). The Transformation Of Religious, Ethnic, And Gender Identities Of Kurdish Women In Turkey: The Case Of Ağrı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Berktaş, F. (1998). Kadın Olmak Yaşamak Yazmak. İstanbul: Pencere Yayınları.
- _____ (2016). Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, Hıristiyanlıkta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). Eril Tahakküm. Bediz Yılmaz (Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Connell, R.W. (2017). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar, Toplum, Kişi ve Cinsel Politika. Cem Soydemir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çaha, Ö. (2017). Sivil Kadın. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çakır, S. (2016a). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

- _____ (2016b). Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi. H. Birsen Örs içinde, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler (s. 415-416), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- De Beauvoir, S. (1993). Kadın İkinci Cins I: Genç Kızlık Çağı. Bertan Onaran (Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Durakbaşı, A. (2017). Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enloe, C. (2003). Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset. İstanbul: Çitlembik Yayınları.
- _____ (2016). Feminizm, Milliyetçilik, Militarizm. Ayşe Gül Altınay içinde, Vatan Millet Kadınlar (s. 203-226), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gellner, E. (2013). Uluslar ve Ulusçuluk. İstanbul: Hil Yayınları.
- Hobsbawm, E. (1995). 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program Mit, Gerçeklik". Osman Akınay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kancı, T. (2015). Türkiye'de Eğitim, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktaları. Simten Coşar, Aylin Özman (Der.) içinde Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet, Edebiyat, Medya, Siyaset (s. 77-109), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2015). Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kymlicka, W. (2016). Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş. Ebru Kılıç (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Najmabadi, A. (1997). The Erotic Vatan (Homeland) as Beloved and Mother to Love, to Possess and to Protect. Comparative Studies in Society and in History, 39:4, 442-467.
- Özkan Kerestecioglu, İ. (2016). Milliyetçilik: "Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens"ten Frankeştayn'ın Canavarına. H.B. Örs içinde, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler (s.307-350), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2016). Milliyetçilik Kuramları. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Pateman, C. (2017). Cinsel Sözleşme. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Ramazanoğlu, C. (1998). Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Sancar, S. (2017). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Scott, J.W. (2007). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi. Aykut Tunç Kılıç (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Sirman, N. (2017). Kadınların Milliyeti. Modern Siyasi Düşünce, Milliyetçilik, (4) içinde (s.229-233) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A.D. (2017). Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik. Bilge Firuze Çallı (Çev.). İstanbul: Alfa Basım.
- _____ (2013). Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih. Ankara: Atıf Yayınları.
- Tekeli, Ş. (2017). Feminizmi Düşünmek. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tokdoğan, N. (2015). Sevginin ve Nefretin Eğilip Bükülebilirliği: Kadınların Milliyetçiliği. Simten Coşar, Aylin Özman (Der.) içinde Milliyetçilik ve

- Toplumsal Cinsiyet, Edebiyat, Medya, Siyaset (s. 111-140), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, s: 29-56.
- Walby, S. (2016a). Kadın ve Ulus. Ayşe Gül Altınay içinde, Vatan Millet Kadınlar, (s.35-63), İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2016b). Patriyarka Kuramı. Hülya Osmanağaoğlu (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yuval-Davis N. (2016). Cinsiyet ve Millet. Ayşin Bektaş (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.